ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 3, številka 2, december 1999 · ISSN 1408-2969

FILOZOFIJA DUHA

Ciril Kosednar

Jackson in Nagel o takšnostih

Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru

Citiranje: Ciril Kosednar, »Jackson in Nagel o takšnostih«, *Analiza: časopis za kritično misel* 3, št. 2 (1999): 78–82.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Ciril Kosednar
Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru

JACKSON IN NAGEL O TAKšNOSTIH

Jacksonov članek "Epifenomenalne takšnosti" je najbolj znan članek o takšnostih. Bralca pa opozarjam tudi na članek "Kako je biti netopir" Thomasa Nagela, ki se ukvarja s podobno temo (Nagel, 1990). Navedena članka sta v filozofski literaturi, ki poskuša v območju filozofije psihologije reševati problem duh- telo, največkrat omenjana.

Ključne besede: takšnost, filozofija psihologije, Jackson F., Nagel T.

Pri reševanju problema duh-telo filozofska literatura naleti na težavo, imenovano takšnost ali kvalitativni značaj zavestnega izkustva, ki jo – vsak na svoj način – predstavljata Jackson in Nagel.[1] Zato je treba – preden povemo nekaj več o Jacksonovem članku in o njegovem argumentu – povedati, kaj takšnost sploh je, kaj je motivacija za to, da pišejo o njej, in zakaj je problematična.

Če, na primer, gledam sonce, mi barva sonca da neko kvaliteto "rumenosti", ki jo imenujemo takšnost. Takšnosti se največkrat opisujejo kot načini videnja, čutenja, duhanja itd. oziroma kot kvalitativni značaj zavestnih izkustev ter se izražajo s stavki, kot je "Kako je videti rumeno sonce" ali podobnimi stavki za ostala čutila. Rečemo lahko, da gre pri takšnosti za kvalitativno lastnost nekaterih psihičnih stanj, kot je bolečina, videnje barv itd. Takšnost je težko predstaviti drugim, če sami nimajo tega kvalitativnega zavestnega izkustva kot, na primer, videnja rumenega sonca. Problem je predvsem v tem, kakšne opise uporabiti pri predstavitvi tega izkustva. V danem primeru se zdi problem z neopisljivostjo takšnosti majhen, toda v območju filozofije psihologije predstavlja večjo težavo. Pojdimo po vrsti in najprej predstavimo splošni okvir razprave.

Najbolj splošna vprašanja v območju filozofije psihologije so: kaj je duh, ali je človek sestavljen iz ene ali dveh substanc (nefizične in fizične), kakšno je razmerje med duhom in telesom (vzročnost) itd., ki jih v filozofski literaturi najdemo pod skupnim imenom problem duha in telesa [*mind-body problem*]. Na ta in na podobna vprašanja poskušajo odgovarjati različne teorije, ki ustvarjajo celo mrežo

[1] Komentatorji dajejo prednost Jacksonovemu članku – čeprav je napisan in objavljen kasneje –, ker navaja argument, ki naj bi takšnost predstavljal ne samo iz intuitivno subjektivnega vidika, ampak, vsaj tako upa Jackson, naj bi dal bolj objektiven pogled, ki daje večini ljudi intuicijo, da takšnosti obstajajo.

možnih rešitev. Reševanje problema duh-telo se začne zdravorazumsko, in sicer z dualistično teorijo. Ta trdi, da obstajata dve vrsti substanc, duhovna in telesna oziroma nefizična in fizična. Odlični kandidati za intuicijo o duhu kot nefizični substanci so psihična stanja (prepričanje, želje, občutki, ideje itd.). S pomočjo teh se, kot razlaga dualizem, povzroči gibanje našega telesa (fizične substance). Na primer, želja po vodi povzroči pitje vode. Toda ravno tu se pokaže največja slabost predpostavljanja nefizične substance. Težava je, kako lahko nefizična substanca, kot je duh, povzroči gibanje fizične substance, kot je telo. V skladu z zakoni fizike nefizično nima položaja v fizičnem prostoru. Kako lahko potem nefizično povzroči nekaj fizičnega, kar ima položaj v prostoru, oziroma kako lahko želja povzroči pitje vode? V filozofski literaturi se ta problem imenuje problem pojasnjevalne vrzeli [*explanatory gap*].

V nasprotju z dualizmom fizikalistična (materialistična) razlaga zagovarja obstoj le ene substance, in sicer fizične. Ta rešitev problema duh-telo je – vsaj kar se tiče pojasnjevalne vrzeli – manj problematična, ker se duhovno (psihična stanja) pri tej teoriji razlaga kot fizično, tako da problem duh-telo ni več problem nefizično-fizično, ampak fizično-fizično, kjer pa vzročnost deluje. Seveda pa za materialistično teorijo obstaja težava, ki je v tem, kako to, kar je duhovno (psihična stanja) in se zdi nefizično, predstaviti kot fizično. S tem se znotraj materialističnih teorij odlično kosata predvsem (strogi) fizikalizem in funkcionalizem.

Strogi fizikalizem, poleg tega da vsebuje teorije, ki eliminirajo psihična stanja, ta prvenstveno reducira na možganska. Na primer, psihično stanje bolečine, ki sledi udarcu s kladivom po prstu, se reducira na določeno stanje v možganih, na primer na 500 herzov nihanja določenih nevronov in sinaps. Znotraj tega lahko poteka razprava o tem, ali imamo vsi ljudje ali celo vsa živa bitja pri isti vrsti psihičnega stanja, na primer bolečini, isto vrsto možganskega stanja ali pa vsak svoje. Zagovarjati prvo možnost (fizikalizem vrst) je težko, ker se nam zdi bolj verjetna druga možnost, to je, da imajo živa bitja pri isti vrsti psihičnega stanja različna fizična (možganska) stanja. Problem pri drugi možnosti pa je, kako prepoznati isto vrsto psihičnega stanja pri različnih možganskih stanjih oziroma, kako povedati, da je možgansko stanje npr. 500 herzov nihanja sinaps pri človeku, 70 herzov nihanja pri plazilcih, 1000 herzov nihanja pri ptičih itd. še vedno bolečina. Rešitev daje funkcionalizem. Isto vrsto psihičnega stanja, na primer bolečino, prepozna po njeni isti vzročni vlogi pri različnih živih bitij. Psihično stanje bolečine – ne glede na njeno možgansko stanje pri ljudeh, plazilcih, ptičih itd. – povzroči psihično stanje želje izogniti se tej bolečini. Želja pri različnih živih bitjih pa je spet lahko različno možgansko stanje. Psihično stanje je torej možgansko stanje (fizikalizem), vendar ga ne prepoznamo po naravi možganskega stanja, ampak po njegovi vzročni vlogi (funkcionalizem).

Fizikalizem in funkcionalizem se zelo dobro dopolnjujeta pri razlagi duha in telesa in, vsaj zdi se tako, tvorita najprimernejši teoriji za razlago tega problema. Ta optimizem pa je trajal vse dotlej, dokler se ni pojavil nov kandidat v zbirki psihičnih stanj, to je takšnost, ki predstavlja za omenjeni teoriji trši oreh. Iz tega lahko

razberemo, kaj je motivacija za predpostavljanje takšnosti.

Že prej omenjena težava s takšnostjo je njena neopisljivost, ki jo zelo dobro predstavi ravno Jackson v svojem članku. Njegov argument iz znanja [*knowledge argument*] je dejansko miselni poskus, ki nas poskuša prepričati, da je takšnost nemogoče opisati s fizikalno-funkcionalnimi informacijami. Mary, ki ve vse, kar se da vedeti s fizikalno- funkcionalnimi informacijami o izkustvu videnja rdečega, kljub temu ne bo vedela vsega o tem izkustvu. Manjka ji kvaliteta oziroma takšnost "rdečosti", ki jo dobi šele, ko sama vidi rdečo barvo. Če ponazorimo to z našim primerom psihičnega stanja bolečine, ki sledi udarcu po prstu, nam to, da bolečino lahko opišemo kot 500 herzov nihanja v možganih (fizikalna informacija) ali kot vzrok za psihično stanje želje izogniti se bolečini (funkcionalna informacija)[2], ne pove nič o načinu te bolečine, o njenem neugodju, o kvaliteti, to je o njeni takšnosti, če je sami ne izkusimo.

Jacksonovemu članku daje v primerjavi z drugimi prednost to, da se takšnost z argumentom iz znanja predstavi kot intuitivno očitna večini, ki sodeluje v njegovem poskusu. Jackson se vpraša, ali Marija, ko vidi rdečo barvo, pridobi nekaj novega. Isti argument prikaže kot očitno tudi težavo z neopisljivostjo takšnosti s fizikalno informacijo. Modalni argument[3], s katerim se Jackson primerja, dela napako v predpostavljanju določenega možnega sveta, kjer naj bi naši dvojniki imeli fizično sestavo podobno naši, le da naj se ne bi zavedali in ne čutili. To pripelje do sklepa, da se z njimi ne razlikujemo v fizičnem pogledu, ampak v nečem, kar ni fizično. Obstoj možnega sveta z našimi dvojniki se gradi zgolj na intuiciji, da nam nobena fizikalna informacija ne more povedati nič o tem, ali se nekdo sploh zaveda oziroma ali sploh kaj čuti. Toda, kot ugotavlja tudi Jackson, fizikalist lahko preprosto reče, da samo zaradi tega, ker ne moremo o čutenju in zavedanju na fizikalni način reči nič, ni mogoče predpostaviti sveta z dvojniki, ki so nam podobni v vseh fizičnih pogledih, psihičnost pa jim manjka. Toda iz tega očitno sledi sklep o razliki med fizičnim in psihičnim. Tukaj miselni poskus z Marijo še ni bil znan in zato tudi intuicija, da fizikalne informacije ne zajemajo čutenja, nima takšne polemične moči kot v tem poskusu. Tako fizikalist lažje zanika možnost obstoja sveta, ki temelji zgolj na omenjeni intuiciji.

Primerjajmo sedaj Jacksonov članek z Nagelovim. Nagel na začetku svojega argumenta dokazuje, da nobena fizikalna informacija ne more opisati, kako je čutiti stvari s sonarjem, ki ga ima netopir. Podobno je pri Jacksonu, kjer nobena fizikalna informacija ne pove nič o videnju rdečega. Tukaj bi lahko Nagelu ugovarjali, da je njegova trditev o neopisljivosti čutenja s sonarjem zgolj intuitivna in še zdaleč ne tako prepričljiva kot v Jacksonovem argumentu. Toda to ni njegova edina pomanjkljivost. Nagel zahteva nekaj več. Trdi, da – tudi če bi izdelali sonarski sistem enak netopirjevemu in ga vsadili v človeka – slednji še vedno ne bi čutil,

[2] Podobno kot Jackson bom tudi jaz odslej uporabljal le izraz "fizikalna informacija" in pri tem mislil na fizikalno kot tudi na funkcionalno informacijo.

[3] Argument se tako imenuje zato, ker se nanaša na možnost, ki jo skupaj z nujnostjo, tradicionalno imenujemo modalnost.

kako je videti stvari kot netopir, ker človek preprosto ni netopir. Kot vidimo, gre tukaj za trditev, da ni mogoče prevzeti drugega gledišča, v tem primeru netopirjevega, ne pa za trditev, ki se omejuje zgolj na fizikalne informacije, s katerimi ni mogoče opisati netopirjevega čutenja. Jackson trdi le slednje, ker meni, da je le to ugovor fizikalizmu, ki trdi le, da lahko s fizikalnimi informacijami opišemo psihična stanja in takšnosti, ne pa tudi, da z njimi lahko opišemo in prevzamemo zavestno gledišče drugih, bodisi netopirjevega gledišča ali kakšnega drugega. Tako je v primerjavi z Nagelovim argumentom Jacksonov bolj sprejemljiv.

Pomembnost Jacksonovega članka pa ni le v tem, da predlaga nove argumente za obstoj takšnosti in jih v primerjavi z drugimi avtorji na bolj učinkovit način predstavi kot problematične za fizikalizem, ampak tudi v tem, da predstavi možnost, kako lahko takšnosti dejansko obstajajo kot nekaj nefizičnega, pri tem pa se izogne problemu pojasnjevalne vrzeli. Fizikalist bi lahko Jacksonu ugovarjal, da – če so takšnosti res nefizične – potem podobno kot psihična stanja glede na fizični svet niso vzročno učinkovite, ker vzročne zveze med nefizičnim in fizičnim niso možne. Toda ravno to je tisto, kar Jackson presenetljivo priznava. Takšnosti zanj naj ne bi imele nobenega učinka v fizičnem svetu. So le stranski pojavi možganskih dogodkov, pri čemer so glede na delovanje telesa vzročno popolnoma nesposobne. Zato pravimo, da je njihov obstoj *zgolj pojaven* (epifenomenalen) in da takšnosti niso nefizične substance, ampak nefizične lastnosti. Seveda se tukaj pojavi fizikalistično vprašanje, zakaj in kako sploh obstajajo, če niso vzročno učinkovite. Jackson, kot je to jasno prikazano v njegovem članku, se spretno rešuje s sklicevanjem na preveč optimističen pogled fizikalistov, ki vse lastnosti pri človeku vidijo skozi darwinistično teorijo, ta pa vsako lastnost razume kot uporabno za preživetje, kjer je sodelovanje s fizičnim neizbežno. Takšnosti vsekakor niso te vrste lastnosti, toda zakaj, sprašuje Jackson, sprejeti neupravičeni optimizem, da lahko vse o nas in o naših lastnostih vemo le s teorijo evolucije.

Jackson and Nagel on Qualia

Jackson's article "Epiphenomenal qualia" is the most known article on qualia. I also draw the reader's attention to Nagel's article "How to be a bat". In philosophical literature, these articles are the most mentioned among many, which intend to solve the mind-body problem.

Keywords: qualia, philosophy of psychology, Jackson F., Nagel T.

Literatura

Jackson, F. (1999). "Epifenomenalne takšnosti". *Analiza, 2, str. 68-77.*

Nagel, T. (1974/1990). “Kako je biti netopir?”. V Hofstadter, D. in Dennett, D. (ur.), *Oko duha*, Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 399-410.